

Näkymätön käsi ihmisen ja luonnon taloudessa

■ OSMO TAMMISALO

Adam Smith: *Kansojen varallisuus*. Suom. Jaakko Kankaanpää. WSOY 2015.

Minulla on kaksi ylivoimaista suosikkia 1700-luvun ajattelijoissa: David Hume ja Adam Smith. Molemmat ymmärsivät, että tunteet ovat ratkaisevassa asemassa ihmisen käyttäytymisessä ja moraalisisa järjestelmissä. Molemmat olivat myös lähellä kertoa, mistä emotionit ovat peräisin. Tästä syystä heitä voidaan pitää varhaisina evoluutiopsykologeina.[1] Smith, ystävyksistä tunnetumpi, muistetaan kuitenkin aivan muusta. *Kansojen varallisuus* -kirjan johdosta häntä pidetään kansantaloustieteen isänä ja usein myös kivikovan kapitalismin kannattajana.

Teoksen (1776) ensimmäinen osa julkaistiin suomeksi vuonna 1933 (WSOY, suom. Toivo Kaila). Jostakin syystä jälkimmäinen osa jäi tuolloin kääntämättä. Koko kirja saatiin suomeksi vasta viime vuonna eli melkein neljännesvuosituhannen myöhässä – aivan kuten Smithin toinen pääteos *Moraalitulojen teoria* (1759), joka käännettiin vuonna 2003.

Kansojen varallisuuden uusi suomentaja Jaakko Kankaanpää kertoo viihtyneensä Smithin parissa:

Monet Smithin käsittelemistä yksittäisistä taloudellisista kysymyksistä ovat vaipuneet historian hämäriin, ja hänen todistelunsa saattavat perusteellisuudessaan tuntua työläännyttäviltä. Silti hänen vakaassa ajatuksenkulussaan ja pyrkimyksessään kaivaa todellisuuden lainalaisuudet esiin mitä erilaisimpien käytettävissä olevien lähdeaineistojen

uumenista on jotakin perin viehättävää.

Kirjan vanhanaikaisuus unohtuu nopeasti, koska Smith on perusteellinen ja tarkkanäköinen, mutta myös jouhevan uuden suomennoksen vuoksi.

Smithin kuuluisin ajatus on "näkymätön käsi", joka spontaanisti synnyttää järjestystä ja hyvinvointia, kun ihmiset saavat tavoitella omia etujaan. Smithin lainatuimmaksi virkkeeksi on tullut seuraava: "Emme odota, että saamme päivällistä teurastajan, leipurin tai oluenpanijan hyväntahtoisuuden ansiosta, vaan siksi, että he ajattelevat omaa etuaan."

Tämä on siis ajatus, joka *Kansojen varallisuudesta* nostetaan yleensä esiin ja josta Smith tunnetaan. Itsekkäät motiivit voivat tuottaa yhteisöllistä hyötyä. Saman perustelun Smith esitti hieman eri sanoin jo moraalikirjassaan parikymmentä vuotta aiemmin (1759/2003):

Mutta vaikka jalot ja epäitsekäät motiivit eivät olisikaan aikaansaamassa välttämätöntä keskinäistä auttamista, vaikka yhteiskunnan jäsenten kesken ei vallitsisikaan keskinäistä mieltymystä ja kiintymystä, yhteisö ei välttämättä hajoaisi, joskin olisi vähemmän onnellinen ja miellyttävä. Yhteisö voi säilyä ihmisten välisenä, niin kuin kauppiaitten välisenä, sen johdosta että tunnetaan sen hyödyllisyys, ilman keskinäistä mieltymystä ja kiintymystä. Vaikka kenelläkään ei olisi mitään kiittolisuudenvelkaa toista kohtaan, se voi silti säilyä, hyvien palvelusten sovittuun arvoon tapahtuvan kaupallisen vaihtamisen tuloksena.

Perään Smith tosin toteaa, että "ihmisellä on luontainen mieltymys yhteisölliseen elämään ja hän haluaa, että ihmisten keskeinen yhteisyys säilyisi itsensä takia siitäkin riippumatta saako hän siitä hyötyä". Smithin mukaan yhteisön järjestäytyneet ja kukoistava tila miel-

lyttää ihmistä ja hän tarvitsee lakkaamatta suurten ihmisjoukkojen apua ja yhteistyötä.

Myös monet viimeaikaiset havainnot tasa-arvosta todistavat, että oman edun tai voittojen tavoittelu ei ole kaikkivoipaa. Taloudellisesti tasa-arvoisimmat ja korkean verotuksen Pohjoismaat esimerkiksi arvioidaan useimpien kansainvälisten instituutioiden vertailuissa paitsi vauraimmiksi valtioiksi myös parhaiksi paikoiksi asua. Taloudellinen tasa-arvo näyttää luovan luottamusta, josta versoo sekä vaurautta että sosiaalisia etuja. Tämä oli myös Humen (1752/2006) käsitys:

...siellä missä rikkaudet ovat harvojen käsissä, heillä täytyy olla käsissään myös kaikki valta, jolloin he juonivat helposti keskenään sysätäkseen kaiken taakan köyhien harteille. Tällainen yhä lisääntyvä sorto on omiaan lamaanuttamaan kaiken toimeliaisuuden.

On oikeastaan hassua, että vaikka Smith mainitsee termin näkymätön käsi vain pariin otteen koko kirjallisessa tuotannossaan[2], siitä silti tuli rakennelma, jonka avulla yhä vedotaan markkinavoimien yliverntaisuuteen hyvinvoinnin tuottajana. Usein näkymättömällä kädellä on puolustettu valtion vähäistä väliintuloa talouden, tuotannon ja markkinoiden säätelyssä. Säännöstelemättömyyden on väitetty hoitavan kaikille parhaat mahdolliset oltavat.

Kansojen varallisuuden markkinoita koskevat ajatukset ovat kuitenkin paljon syvällisempiä ja vakavampia kuin Smithin nimissä hoettu mantra voittojen ja markkinoiden vapauden maksimoinnista. Markkinoiden täydellinen vapaus ei ensinnäkään ole mahdollista. Jos markkinat olisivat täysin vapaat, esimerkiksi lapsityövoiman

käyttö olisi sallittua. Lisäksi toimiva talous vaatii väestön kouluttamista, mihin markkinavoimat eivät näytä kykenevän.

Myös Smith pitää ilmeisenä, että kaikkea ei tule jättää näkymättömän käden hoidettavaksi. Hänen mukaansa yhteiskunnan on huolehdittava vähintään valtion puolestamisesta, lakien ylläpitämisestä oikeudenmukaisuuden turvaamiseksi ja sellaisten julkisten töiden ja laitosten tarjoamisesta, joita yksittäiset ihmiset eivät pidä kannattavina. Smith varoittaa myös siitä, että saadessaan toimia vapaasti tuottajat alkavat solmia kuluttajia vastaan tähdättyjä ja hintoja nostavia salaliittoja. Lisäksi hänen mielestään työväestön olojen parantaminen ei voi olla yhteiskunnan etujen vastaista, sillä kansakunnan enemmistö on aina työväkeä. Smith kehottaakin olemaan uskomatta liikemiestä, koska tämän etu ei ole sama kuin yhteiskunnan etu:

Kaikenlaisia taloutta koskevia laki- ja säädösehdotuksia, jotka ovat peräisin tältä ryhmältä (liikemiehiltä), on aina kuunneltava hyvin varovasti, eikä niitä ole koskaan syytä hyväksyä ennen kuin niitä on tutkittu pitkään ja huolellisesti, paitsi erityisen tarkasti myös erityisen suurella epäilyksellä. Ne ovat peräisin miehiltä, joiden edut eivät koskaan täysin vastaa yleistä etua, joiden etujen mukaista on yleensä petkuttaa ja jopa sortaa kansan suurta enemmistöä ja jotka myös ovat monissa tapauksissa sekä petkuttaneet että sortaneet sitä.

Smith varoitteli myös siitä, että oman edun tavoittelun annetaan tapahtua politikoinnin avulla. Jotta näkymätön käsi saisi hyvää aikaan, sillä on jo oltava käytössään joukko instituutioita sekä riittävän hyvin määriteltyjä ja ihmisten sisäistämiä normeja sekä sääntöjä. Modernit kommentoijat ovat selvästi liioitelleet ja pelkistäneet

Smithin uskoa näkymättömän käden voimaan.

Missä määrin Smithin teorian sitten kykenevät ennustamaan tai kuvaamaan yksilöiden ja yhteiskuntien käyttäytymistä? Edellä mainituista varauksista huolimatta Smithin taloutta ohjaava käsi on osoittautunut vakaaksi ja tarkaksi. Smithin teoriaa kilpailun, työnjaon ja voitontavoittelun myönteisistä vaikutuksista on perusteltua pitää yhtenä 1700-luvun tärkeimmistä ajatuksista. Vastaavilla perusteilla seuraavan vuosisadan tärkeimmäksi ajatukseksi nousee Charles Darwinin teoria eloonjäämis- ja lisääntymiskilpailun vaikutuksista. On jopa perusteltua ajatella, että Darwinin teoria luonnonvalinnasta on Smithin teoria luontoon siirrettynä, koska eloonjäämistaistelussa yksittäiset eliöt toimivat kuin yritykset kilpailulanteessa ja lisääntymismenestyksestä tulee voiton vastine. Smithin ajatukset eivät välttämättä toimi aina taloudessa, mutta biologiaan ne sopivat täydellisesti[3].

Darwinin yhteys Smithiin on siis ilmeinen, molempien teorioissa järjestystä voi syntyä ilman järjestelijää. Luonnonvalinta ja näkymätön käsi ovat ajatuksia kilpailusta ja optimoinnista (yksilön ja yrityksen tasolla) sekä tasapainosta (populaation ja markkinoiden tasolla).

Eläinten käyttäytymisen ja yritysmailman välillä on kuitenkin eräs merkittävä ero, joka vähentää luonnonvalinnan ja näkymättömän käden välistä vastaavuutta. Eläimet eivät harrasta sellaista vaihtokauppaa, jossa kaksi eri aineellista seikkaa vaihtaa omistajaa. Smithkin toteaa, että eläimet eivät kaupankäyntiin pysty: ”Kukaan ei

ole koskaan nähnyt yhden eläimen leillään tai luontaisilla äännädyksillään viestivän toiselle: tämä on minun, tuo on sinun, annan sinulle tämän, jos saan tuon.”

Toki luonnossa tavataan monenlaisia symbiooseja (esim. kukkivan kasvin ja pölyttäjähyönteisen välillä), mutta niitä ei ole mielekäs kutsua kaupankäynniksi. Saadakseen muilta haluamansa eläimet turvautuvat vaihtokaupan sijasta ”emotionaaliseen valuuttaan”. Hyvä esimerkki on joidenkin laumassa elävien koiraeläinten taipumus tehdä kerjäs- ja alistumisleitä ruoan saamiseksi lajitovereilta – tai ihmiseltä. Smith toteaa tämänkin: ”Pentu liehakoi emänsä, ja spanieli yrittää lukemattomin eri tavoin herättää illallispöydässä istuvan isäntänsä huomion, kun se haluaa tältä ruokaa.”

Toinen merkittävä ero ihmisen talouden ja luonnontalouden välillä on se, että luonnossa ei ole palkkatoimintaa verrattavaa ilmiötä. Työvoimaan liittyvät seikat tunnetusti mutkistavat markkinoiden toimintaa.

Kansojen varallisuudessa on paljon historiallisia analyyseja esteettöisistä ja epädemokraattisista yhteisöistä. Sopivana esimerkkinä toimii kolmannen osan neljäs luku: ”Miten kaupunkien kaupankäynti edesauttoi maaseudun kehittymistä” (s. 405–417). Luvusta käy ilmi Smithin perusteellisuus ja teemojen vanheneminen, mutta samalla hänen huomioidensa yleispätevyys. Smith aloittaa pohdimalla, mitä suurmaanomistaja tekee maassa, jossa ei harjoiteta ulkomaankauppaa eikä valmisteta hienoita tavaroita. Hänellähän ei ole mitään, mihin hän voisi vaihtaa ylijäämäänsä maidensa tuotannosta.

Tällaisessa tilanteessa maanomistaja Smithin mukaan joutuu kuluttamaan sen maalaismaiseen kestitukseen omassa taloudessaan:

Jos tämä ylijäämää riittää elättämään sata tai tuhat miestä, hänellä ei ole sille muuta käyttöä kuin sadan tai tuhannen miehen elättäminen. Niinpä häntä ympäröi jatkuvasti sankka palveluskunnan ja seuralaisten joukko, ja koska heillä puolestaan ei ole tarjota mitään vastineeksi ylläpidostaan, vaan he elävät kokonaan hänen anteliaisuutensa varassa, heidän on toteltava häntä samasta syystä kuin sotilaiden on toteltava ruhtinasta, joka maksaa heidän palkkansa.

Tämä oli tilanne Euroopassa ennen kaupan ja käsiteollisuuden nousua. Nykypäivänä ilmiötä voi tarkkailla enää historiallisissa elokuissa ja TV-sarjoissa, mutta niissä ei ymmärrettävästi päästä oikeisiin mittasuhteisiin eli jopa tuhansien seuralaisten kestitsemiseen vauraissa linnoissa ja kartanoissa.

Kärjistäen tilanne oli se, että kuninkaalla oli vähän valtaa, talonpojat olivat maanorjia ja ylimysten mielivallan alainen sotatila oli lähes jatkuva. Yhteiskuntaluokkien mukaan vakiintuneet valtasuhteet lukuisine palveluksineen ja velvollisuusineen eivät siis kyenneet hillitsemään sekasortoa ja väkivaltaa, etenkin maaseudulla. Miksi tilanne muuttui? Miksi olot alkoivat kohentua? Smithin mukaan hallinto parani sekä vapaus, turvallisuus ja järjestys lisääntyivät lähinnä kaupankäynnin, mutta myös ihmisen turhamaisuuden kautta:

...se, mitä feodaalihallinnon väkipakolla ei olisi koskaan voitu saada aikaan, tapahtui huomaamatta ja kaikessa hiljaisuudessa ulkomaankaupan ja käsiteollisuuden ansiosta. Ne toivat vähitellen suurtilallisten saataville selasta, mihin he saattoivat vaihtaa maidensa koko ylijääneen tuotannon ja minkä he pystyivät kuluttamaan kokonaan itse, jakamatta sitä alustalaistensa

tai seurueensa kanssa. ”Kaikki minulle eikä mitään muille” tuntuu olleen jokaiseen maailmanaikaan ihmiskunnan suurten ja mahtavien viheliäinen tunnuslause.

Eli kun suurmaanomistajat pystyivät käyttämään maidensa tuoton itse, omaan kulutukseensa, he eivät enää jakaneetkaan sitä muiden kanssa. He lakkasivat ylläpitämästä suurta joukkoa alustalaisia, ja ”he mitä lapsellisimman, itsekkäimmän ja alhaisimman turhamaisuuden tyydyttämiseksi vähitellen vaihtoivat pois kaiken mahdinsa ja vaikutusvaltansa”.

Rikkaat eivät siis enää halunneet käyttää tulojaan muiden ylläpitoon. Sen sijaan he ryhtyivät epäsuorasti elättämään toisenlaista ihmisjoukkoa. Hankkimalla käsiteollisuuden tuottamia ylellisyystavaroita rikas maksoi tuotteen valmistuttajien ja työntekijöiden palkan. Smith kirjoittaa:

Yleensä hän tosin antaa heille jokaiselle hyvin pienen osan, muutamille hyvin harvoille ehkä kymmenyksen, monille tuskin sadasosaa ja joillekin ei ehkä tuhannesosaakaan, josko edes kymmenettäuhatta osaa heidän vuotuisesta ylläpidostaan.

Rikas maanomistaja osallistui edelleen muiden ylläpitämiseen, mutta nämä ihmiset olivat tulleet rikkaasta yksilöstä riippumattomiksi. He tulivat toimeen myymällä erikoistunutta osaamistaan, ilman isäntää ja tämän vieraanvaraisuutta. Vähitellen suurtilallisten seurueet hupenivat olemattomiin, eivätkä he enää pystyneet samalla tavoin vaikuttamaan oikeudenkäyttöön tai omistamaan sotaväkeä. Varakkuudestaan kevytmielisinä he olivat viehättyneet ”helyistä ja rihkamasta”, jotka olisivat Smithin mielestä sopineet paremmin lasten leluiksi kuin aikuisten miesten pyrrinöiksi. Pro-

sessin myötä suurmaanomistajista tuli ”yhtä merkityksettömiä kuin kaupunkien varakkaat porvarit ja liikemiehet olivat”. Ja näin myös maaseudulle levittäytyi valtakunnan yleinen järjestys: kenelläkään ei ollut enää voimaa häiritä järjestystenpitoa. Smithin päätelmä kuulostaa näkymättömältä kädeltä:

Suurimman yleistä hyvinvointia edistäneen mullistuksen saivat näin aikaan kaksi ihmisryhmää, joilla ei ollut pienintäkään tarkoitusta palvelu yhteiskunnan etua. Suurmaanomistajien tavoitteena oli mitä lapsellisimman turhamaisuuden tyydyttäminen. Liikemiehet ja käsityöläiset eivät olleet pyrkimyksissään yhtä naurettavia, mutta he ajattelivat vain omaa etuaan ja pyrkivät kunnan kauppamiesten tapaan keräämään lantit talteen sieltä mistä niitä sai. Kummallakaan ei ollut tietoa tai kaukonäköisyyttä ymmärtää suurta mullistusta, jonka toisen tyyritys ja toisen työteliäisyys hiljalleen saivat aikaan.

Adam Smith käsitteli pitkälti myös muita ihmisen psykologisia ominaisuuksia kuin rikkaiden turhamaisuutta ja itserakkautta, esimerkiksi ihmisten herkkyyttä pienille todennäköisyyksille.

Ylenpalttisen korkeat kuvitelmat, joita useimmilla ihmisillä on omista kyvyistään, ovat ikaikainen pahe, josta filosofit ja moralistit ovat kautta aikojen kirjoittaneet. Vähemmälle huomiolle on jäänyt ihmisten yletön usko hyvään onneensa. Se kuitenkin on vieläkin yleisempää, jos vain mahdollista. Ei ole ainuttakaan kohtalaisissa sielun ja ruumiin voimissa olevaa miestä, jota se ei jossakin määrin vaivaisi. Jokainen mies arvioi menestyksen mahdollisuuden jossakin määrin todellista suuremmaksi, useimmat arvioivat tapion mahdollisuuden jossakin määrin tavallista pienemmäksi ja tuskin kukaan kohtalaisissa sielun ja ruumiin voimissa oleva arvioi sitä todellista suuremmaksi.

Smithin (moraali)psykologinen silmä ja ihmisluonnon merkitys taloudellisessa päätöksenteossa tulevat siis esiin myös *Kansojen varal-*

lisuudessa. Lupaavasta alusta huolimatta taloustiede kuitenkin päätyi hylkäämään ihmisluonnon, lähes läpi 1900-luvun. Markkinoiden ulkopuolinen käyttäytyminen (esimerkiksi ystävyys, avioliitto ja vanhemmuus) jätettiin muille tieteenaloille – jotka puolestaan inostuivat muun muassa Freudista ja Marxista. (Jälkimmäisen ajatukset kapitalismista ja luokkaristiriidoista tosin ovat peruja Smithiltä.) 2000-luvulle tultaessa tilanne muuttui. Käyttäytymistaloustiede todensi kokeellisesti useita Smithin moraalijä ja talouspsykologisia oivalluksia, muun muassa sen, että ihmiset eivät pidä soveliaana sitä, että heitä pakotetaan vastavuoroisuuteen (Bewley 2003, ks. Tammisalo 2014). Samoihin aikoihin esitettiin useita puheenvuoroja ylipäättään ihmistieteiden ykseyden puolesta (Alcock 2001, Wilson 2001; Pinker 2002; McIntyre 2006).

Lopuksi on paikallaan kuunnella Smithiä parista teemasta, joista toistuvasti käydään keskustelua. Kun puhutaan taloudellisesta tasarvosta, usein etenkin vasemmisto nostaa esiin suhteellisen köyhyyden käsitteen. Siinä köyhänä pidetään sellaista ihmistä, joka tulee kyllä siedettävästi toimeen, mutta jonka tulot ja omaisuus ovat selvästi muita pienempiä. Hänellä on katto päänsä päällä ja riittävästi ruokaa ja vaatteita, mutta hänellä ei ole varaa asioihin, joita keskiverto kansalainen pitää normaalina. Joissakin oikeistopiireissä karsastetaan suhteellisen köyhyyden ajatusta. Köyhinkin elää turvattua, joskin vaatimattomampaa elämää, se riittääköön tasa-arvosta.

Mitä Smith ajatteli? Ensin hän luokittelee kulutustavarat välttämättömyksiin ja yllisyyksiin.

Määritelmässään hän ottaa huomioon kulttuuriympäristön ja ihmisten mielipiteiden vaikutuksen:

Välttämättömyyksillä tarkoitan paitsi niitä hyödykkeitä, jotka ovat suoraanaisesti välttämättömiä elämän jatkumiselle, myös niitä hyödykkeitä, joita ilman kunnialliset ihmiset eivät maan tapojen vuoksi voi alimmissakaan kansankerroksissa olla.

Smithin esimerkki on liinakanainen paita, joka ei ole elämän jatkumisen kannalta välttämätön ja jota ilman kreikkalaiset ja roomalaiset tulivat mukavasti toimeen. Silti 1700-luvun Englannissa työläiselle olisi ollut ”liian häpeällistä näyttäytyä julkisesti ilman liinapaitaa”. Sen puute kertoisi Smithin mukaan viheliäisestä köyhyydestä, johon kukaan ei yleisen käsityksen mukaan voi vajota kuin erityisen huonon käytöksen vuoksi.

Laveasti tulkiten Smithin voidaan siis ajatella suosivan suhteellisen köyhyyden näkökulmaa. Hän piti välttämättömyytenä ”kaikkea sitä, minkä paitsi luonto myös kunniallisuuden vakiintuneet vaatimukset ovat asettaneet välttämättömäksi alimman kansankerroksen ihmisille”. Kunniallisuuden tai normaaliuden vaatimukset ja köyhän määritelmä tietysti vaihtelevat aikakaudesta, alueesta ja ryhmästä toiseen, mutta mukana on aina ihmisluontoon kuuluva yleisen mielipiteen huomioiminen ja hyväksyttävyyden tavoittelu.

Toinen esimerkki Smithin käsittelemästä ajankohtaisesta teemasta koskee juuri alkoholia, sen saatuvuutta ja verotusta. Työnjako ensinnäkin pitää oluen hinnan halpana, jolloin riskinä on liikakulutus:

Yleensä työmiehen kannattaa ostaa panimosta olut, jonka hän tarvitsee, sen sijaan, että hän panisi oluensa itse, ja jos hän on köyhä, hänen kannattaa

yleensä ostaa se mieluummin pieninä annoksina vähittäiskauppiaalta kuin suurina erinä panimosta. Hän saattaa epäilemättä ostaa olutta liikaa, kuten hän saattaa ostaa liikaa myös muilta lähiseudun kauppialta, esimerkiksi teurastajalta, jos hän on suursyömäri, tai kangaskauppiaalta, jos hän haluaa esiintyä toveriensa joukossa keikarina.

Perään Smith toteaa, että vaikka toisinaan yksityiset ihmiset hävittävät omaisuutensa käyttämällä kohtuuttomasti väkijuomia, kokonainen kansakunta ei näytä siihen kykenevän. Aina on oleva paljon enemmän ihmisiä, jotka käyttävät alkoholiin paljon vähemmän rahaa kuin mihin heillä olisi varaa. Smith kirjoittaa kuin ottaakseen kantaa viinin myyntiin ruokakaupoissa:

On syytä huomata se, minkä kokemus paljastaa, nimittäin että halpa viini ei näytä aiheuttavan juopumusta vaan kohtuullisuutta. Viinimaiden ihmiset ovat yleensä Euroopan asukkaista vähiten taipuvaisia juopumukseen, kuten osoittavat esimerkiksi espanjalaiset, italialaiset ja Ranskan eteläisten maakuntien asukkaat. Ihmiset eivät yleensä ole taipuvaisia kohtuuttomuuksiin siinä, mikä on heille arka ja jokapäiväistä. Kukaan ei yritä esiintyä anteliaana ja pitää yllä toverihenkeä tarjoamalla muille runsaasti väkijuomaa, joka on halpaa kuin laimea olut. Sen sijaan maissa, joissa viiniköynnös ei kylmän tai kuuman ilmaston vuoksi menesty ja joissa viini sen takia on kallista ja harvinaista, juoppous on yleinen vitsaus, kuten se on esimerkiksi pohjoisilla kansoilla sekä kääntöpiirien välisten maiden asukkailla, vaikkapa Guinean rannikon neekereillä.

Yli kaksisataa vuotta jatkuneesta väittelystä huolimatta teemasta tarvitaan lisää tutkimusta ja keskustelua. Mitä pitäisi esimerkiksi ajatella niistä syrjäseudun kylistä, joissa alkoholistien osuus näyttää olevan paljon muuta väestöä suurempi? Tulisiko siellä alkoholin hankkiminen tehdä kansanterveyden nimissä vaikeammaksi tai kalliimmaksi? Entä painottuvatko alkoholisteille sattuvat tapa-

turmat niihin aikoihin, kun he ovat saaneet palkan tai sosiaalituen? Jos yhteiskunnan maksama tuki tässä väestöosassa ”aiheuttaa” onnettomuuspiikin, miten siihen tulisi suhtautua? Kaikkihan eivät osaa hillitä viinanhimoaan. Pitäisikö tuki antaa rahan sijasta esimerkiksi ruokakuponkeina?

Smith ei vastaa tällaisiin kysymyksiin yksilönvapaudesta ja yhteiskunnan vastuusta. Kirja tarjoaa silti valtavasti materiaalia lähes minkä tahansa yhteiskuntaa ja taloutta koskevan mielipiteenvaihdon pohjaksi. Teosta voi suositella niin ruoan ”halpuuttamista” vastustaneille maataloustuottajille ja vientitukien kannattajille kuin ääri-libertareille sääntelyn vastustajille. On hyvä muistaa, että tietyt ristiriidat tulevat aina seuraamaan ihmisyyhteisöjä, kuvitteli-pa yksilö tavoittelevansa yksityistä tai yleistä hyvää.

Viitteet

[1] David Hume (1779/2015) kirjoittaa purjelaivojen kehittymisestä, ikään kuin hahmotellen luonnonvalinnan toimintaperiaatteita – jo noin sata vuotta ennen Darwinia:

”Jos tarkastelemme laivaa, miten mieltäylentävä idea meidän täytyykään muodostaa puusepältä, joka pani kokoon niin monimutkaisen, hyödyllisen ja kauniin laitteen! Miten meidän täytyykään yllättyä, kun huomaamme hänet typeräksi mekaanikoksi, joka jäljitteli muita ja kopioi taitoa, joka oli kehittynyt vähitellen pitkän aikakausien seuraannon, monien kokeilujen, erehdysten, korjausten, pohdiskelujen ja kiistojen jälkeen! Ikuisuuksien aikana monet maailmat on ehkä kyhätty ja hutiloitu kokoon ennen tämän järjestelmän tekemisestä. Paljon työtä on mennyt hukkaan, monia hedelmättömiä kokeiluja on tehty, ja maailmanluomisen taidon hidas mutta alituinen kehitys on jatkunut loputtomien aikojen läpi.”

Hume pohtii myös, miksi luojaolentoja olisi vain yksi. Kuten laivanrakentajien työnjaon tapauksessa, monta eri tehtäviin erikoistunutta jumalaa saisi

enemmän ja parempaa aikaan. Lisäksi yhdelle jumalalle asetetut ylivoimaiset odotukset tekevät Hume mukaan kyseisen olennon olemassaolon entistä epätodennäköisemmäksi.

Humea ennen vastaavaan laivavertauksen esitti satiirikko Bernard Mandeville (1729/1992), joka Smithin tavoin tarkasteli myös yksityisistä paheista syntyvää yleistä hyvää. Mandevillenkin voidaan nähdä kiertävän luonnonvalintateorian ympärillä: ”...me usein luemme ihmisten nerouden ja syvällisen ymmärryksen ansioksi sellaisia asioita, jotka todellisuudessa ovat seurausta pitkästä ajasta, monista sukupolvista, niin että kyseiset asiat eroavat vain hiukkasen toinen toisistaan, mitä tulee niiden luonnollisiin osiin ja tarkkanäköisyyteen” (suom. Sarmaja 2009). Heikki Sarmajan teos *Kuka keksi luonnonvalinnan* (Terra Cognita) on paras johdatus aiheeseen (ja se on samalla oivaa luettavaa biologiasta, taloudesta, tieteenhistoriasta ja myös dekkarijärjennyksestä kiinnostuneelle).

[2] *Moraaliturtojen teoriassa* Smith kirjoittaa: ”Näkömätön käsi johtaa heidät (rikkaat) tekemään *melkein* saman elämän välttämättömyyksiin jaon kuin tapahtuisi jos maa olisi jaettu kaikkien sen asukkaiden kesken yhtä suuriin osiin, ja niin he, sitä tarkoittamatta ja sitä tietämättä, edistävät yhteiskunnan etua ja tuottavat välineitä lajin lisääntymiseksi.” (Sanan *melkein* korostus lisätty; alkuperäiskielellä ”nearly the same distribution.”) *Kansojen varallisuudessa* taas sanotaan: ”Tukiessaan mieluiten kotimaan tuotantoelämää ulkomaisen sijasta hän (yksittäinen ihminen) ajattelee vain oman asemansa turvaamista; ja suuntaamalla tuota tuotantoelämää niin, että sen tuotannon arvo on mahdollisimman suuri, hän tavoittelee vain omaa etuaan, ja tässä, kuten monessa muussakin tapauksessa, häntä ohjaa näkömätön käsi edistämään päämäärää, joka ei mitenkään sisälly hänen pyrkimyksiinsä.” Siinä olivat kaikki Smithin maininnat näkömätömästä kädestä (lukuun ottamatta ensimmäistä mainintaa tähtitieteen historiaa koskevassa esseessä).

Myös David Hume (1752/2006) esitti näkömätöntä kättä muistuttavia ajatuksia. Hän kirjoitti sotaisuuden yhteydestä taloudelliseen yhteistyöhön ja toimeliaisuuteen: ”Mikäli kykenisimme muuttamaan jonkin kaupungin eräänlaiseksi linnoitusleiriksi ja innostamaan sen asukkaat niin asehankintoihin ja yhteistä etua ajaviksi, että he kaikki olisivat valmiit kokemaan kovia ylei-

sen hyvän eteen, niin jo tällaiset tunnot yksinään saattaisivat edistää taloudellista toimeliaisuutta ja yhteisöelämää kuten menneinä aikoina.” Humeen jatkohuomio siitä, miten tämänkaltaisen kaupunkilinnoinituksen ongelmat voitaisiin ratkaista, on kuin Smithin kynästä: ”Mutta koska tällaiset periaatteet ovat liian epäitsekkäitä ja hankalia ylläpidettäväksi, on välttämätöntä hallita ihmisiä muiden passioiden avulla ja innostaa heitä ahneuteen, taloudelliseen toimeliaisuuteen, taitoon, taiteeseen ja ylellisyyteen vetoamalla.”

[3] On ironista, että niin monet Yhdysvaltain konservatiiveista hyväksyvät näkymättömän käden tehon taloudessa, mutta hylkäävät sen biologisessa evoluutiossa, turvautuen luomisoppiin. Tosin konservatiivien uskonnollisuus saattaa olla lähinnä uskoa siihen, että kansalaisten uskonnollisuudesta koituisi yhteiskunnallisia hyötyjä. Jo Seneca nuorempi totesi: ”Uskontoa pitää tavallinen kansa totena, viisaat valheena ja vallanpitäjät hyödyllisenä.”

Kirjallisuus

- Alcock, J. (2001): *The Triumph of Sociobiology*. Oxford University Press. Oxford.
- Bewley, T. (2003): Fair's fair. *Nature*. 422: 125–126.
- Chen, K. Ym. (2006): How basic are behavioral biases? Evidence from capuchin monkey trading behavior. *Journal of Political Economy*. Vol114(3): 517–537.
- Hume, D. (1752/2006): Kaupasta ja kanssakäymisestä. Teoksessa *Esseitä*. Vastapaino. Tampere.
- Hume, D. (1779/2015): *Keskusteluja luonnollisesta uskonnosta*. Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin. Tampere.
- Mandeville, B. (1729/1992): *The Fable of the Bees*, Vol 2. Liberty Fund.
- McIntyre, L. (2006): *Dark Ages – The case for a science of human behavior*. MIT Press.
- Pinker, S. (2002): *The Blank Slate*. Penguin Viking.
- Quervel-Chaumette, M. ym. (2015): *Familiarity affects other-regarding preferences in pet dogs*. Scientific Reports. 5: 18102; doi: 10.1038/srep18102.
- Sarmaja, H. (2009): *Kuka keksi luonnonvalinnan*. Terra Cognita.
- Shermer, M. (2008): *The Mind of the Market*. Times Books.
- Smith, A. (1776/1933): *Kansojen varallisuus*. Suom. Toivo Kaila. WSOY.
- Smith, A. (1776/2015): *Kansojen varallisuus*. Suom. Jaakko Kankaanpää. WSOY.
- Smith, A. (1790/2003): *Moraalittujen teoria*. Suom. Matti Norri. Kautelaari Kustannus.
- Tammisalo, O. (2014): *Ihmisuontoa etsimässä – Moraalin ja kulttuurin biologiaa*. Terra Cognita.
- Wahlstedt, P. (2009): Hyötyajatteluun sidottu evoluutioteoria. *Tieteessä tapahtuu*. 4–5/2009.
- Wilson, E. O. (2001): *Konsilienssi*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita.

Kirjoittaja on helsinkiläinen tietokirjailija ja vapaa tutkija.